

Розділ 5

Освітні аспекти самозбереження та розвитку українства

Людмила Божук

Освітні аспекти в українському зарубіжжі: концептуальні підходи та практика втілення

У статті запропоновано новий погляд на освіту закордонних українців як важливий чинник націє- та державотворення, невід'ємну складову національних інтересів України. Представлено основні результати теоретичних та практично-методичних пошукувань науковців Центру українознавства у дослідженні проблем освіти українського зарубіжжя.

A new approach to the education of the Ukrainians abroad as the important factor of the nation's creation, state's building and necessary component of the national interests of Ukraine is offered in the article. The basic results of theoretical and practically methodical researches of the Center of Ukrainian studies in investigations of educational problems of the Ukrainians abroad are presented

Вивчення закономірностей і специфіки процесів націє- та державотворення в Україні є важливою складовою сучасних українознавчих досліджень, які, на думку науковців, є не лише «фактом сучасної української дійсності, а й значним націєтворчим чинником. Із зростанням рівня розвитку українознавства як науки, знання про Україну й українців сприятиме утвердженню української спільноти у світовому культурному просторі» [13, с. 90–91]. Відтак, сучасне українознавство відзначається справедливим зростанням дослідницького інтересу до вивчення закордонного українства, яке розглядається нами як важлива інтегральна частина історії України, українського історичного процесу і становить нерозривну єдність з усією українською нацією. Як етнокультурний феномен воно сформувалося і розбудовує свою діяльність під впливом, перш за все, таких важливих чинників, як релігія, громадсько-політична діяльність, освіта. Вивчення цих найбільш важливих аспектів життєдіяльності закордонних українців в Центрі українознавства здійснювалося в рамках науково-дослідницьких тем «Дослідження проблем українознавства в системі сучасних загальносвітових тенденцій розвитку націєтворчих концепцій» та «Дослідження соціокультурних перетворень в історичному до-свіді та сьогоденні української спільноти». У контексті зазначеної проблематики, особливу зацікавленість викликає освітня діяльність українських громад в країнах проживання, що мала на меті не лише задоволення власних національно-культурних потреб, а в кінцевому результаті – витворення української освітньо-ви-

ховної системи задля збереження своєї національної ідентичності.

Певний час дослідження проблем розвитку освіти в українському зарубіжжі здійснювалися в межах діяльності науково-дослідної групи «Теоретико-методологічні та культурологічні засади українознавства в системі сучасних тенденцій націєтворення» під керівництвом д. і. н., ст. наук. співр. В. Піскун. На основі всебічного аналізу наукових досліджень з даної проблематики, проведених вченими українцями як за кордоном, так і в Україні, зокрема й науковцями Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вивчення матеріалів діаспорно-мемуарної літератури, праць історико-педагогічного змісту, сучасної преси, яка видається в Україні, а також закордонними українцями, були зроблені важливі висновки: освіта в українському зарубіжжі стала вагомим чинником становлення й розвитку української діаспори як етнокультурного феномену, а в подальшому – чинником збереження національної самосвідомості поза межами етнічної батьківщини. Тобто, українознавча освіта є невід'ємною складовою життя закордонних українців. По-друге, українська освіта за рубежом є цілісним взаємозв'язаним процесом – складовою української педагогіки, важливим способом себепредставлення, ширення українського у світі та відстоювання українських національних інтересів. Відтак, вже на початковому етапі досліджень було розроблено концептуальне бачення української освіти за кордоном.

Проведені наукові пошукування показали, що освіта українського зарубіжжя має діалектичний характер та відображає як закономірності еволюції національної школи й педагогічної думки, так і особливості життєдіяльності етнічної громади. Зазнаючи впливу основних тенденцій державної політики країн проживання в освітній галузі, українознавча освіта все ж таки зберігає свою самобутність, здійснює свої специфічні функції. Узагальнення досвіду життя українців у різних країнах з різними системами шкільних закладів освіти привело до висновку про потребу продуманої мережі українських (або ж українознавчих) шкіл, що виконують свої особливі завдання, мають свій специфічний зміст, форми, засоби і методи навчання.

Згодом у межах досліджуваної теми було розширено технічне завдання шляхом доповнення теоретичних й практично-методичних пошукувань у дослідженні проблем освіти українського зарубіжжя та створено окрему науково-дослідну групу «Освітні аспекти самозбереження та розвитку українства» у складі к. філол. н. Л. Сорочук (керівник групи) та к. іст. н. Л. Божук. В контексті зазначених наукових пошукувань, основна увага була зосереджена, передовсім, на проблемах становлення, сучасних тенденціях та перспективах розвитку освіти в українському зарубіжжі загалом і шкільництва, зокрема, як найбільш поширеної ланки української освітньої системи за межами України, формах і методах опіки сучасної української держави освітою закордонних українців, шляхах ширення українського, української національної ідеї засобами освіти.

Досліджуючи проблеми культурно-історичного досвіду українства, ми цілеспрямовано зосередили свою увагу на освітній сфері, оскільки, на наше переконання, саме через систему освіти, передовсім національної, відбувається засвоєння культурних цінностей, збереження і передача майбутнім поколінням досвіду попередніх поколінь. Освіту ми розглядається як соціальний інститут, який поширює панівну в суспільстві ідеологію, відображає в своїй структурі й функціонуванні суспільні відносини і є одним із важливих засобів забезпечення спадкоємності поколінь. Дослідження ролі освітнього чинника як важливої складової націє- та державобудівництва базувалися на висновках Е. Гелнера, Е. Хобсбаума, Д. Орлоффа, Е. Сміта та інших теоретиків націєтворення. Так, зокрема, Е. Сміт, зосередивши свою увагу на національній ідентичності, підкреслює значення

освіти для формування національних культур: «Утворення світських масових націй стало кінець кінцем наслідком енергійної програми політичного згуртування, здійснюваної через загальнодержавну систему народної освіти». Тобто, освіта, поряд з «територіальністю», участю громадян у націоналістичній діяльності та громадянством, є однією з найважливіших, притаманних територіальному націоналізму й ідентичності рис, які вони намагаються створити. Таким чином, підсумовує Е. Сміт, «освіта не менш потрібна для добра національної спільноти, як і для добра індивіда», оскільки метою освітньо-виховної системи всіх національних держав є формування громадянина, здатного відтворювати національні імперативи і готового посвятити себе «служінню суспільства» [22, с. 124–126].

У цьому контексті, наголошує Е. Гелнер, система освіти сучасних націй – держав західного типу «виконує функцію консолідації суспільства». Адже, набувши масового характеру, вона, з одного боку, забезпечує загальний доступ до неї усім членам суспільства, а з іншого, маючи національний зміст, сприяє усвідомленню людиною власної ідентичності. За висновком дослідника, «досить впливовою інституцією є школа, оскільки культура, яка передається через школу, а не та, що передається на місці, в локальній спільноті, визначає корисність, чесність і самоповагу сучасної людини» [5, с. 68].

Цієї ж точки зору притримуються і українські науковці. Так, зокрема, С. Кримський переконаний, що освіта «входить до визначення самого поняття нації. Не тільки територія, мова, економіка, але й спосіб трансляції культури. Освіта – це одна з ознак нації, яка створює єдине культурне поле» [10].

Оскільки кожна етнічна група передає та відновлює свою культуру через освіту, то школа фактично виконує функцію своєрідного легітимізаційного чинника, вона є одним із визначальних чинників збереження етнокультурної самобутності, про що свідчить досвід закордонних українців. Дослідження показали, що саме освіта є одним із найбільш значущих засобів «соціального відтворення» суспільства й підвищення потенціалу його «адаптивних можливостей», підґрунтям соціокультурного розвитку в майбутньому.

Отже, можемо констатувати: рівень і якість національної системи освіти визначають розвиток особистості як носія знань, а відтак і активного учасника суспільних процесів. На су-

часному етапі національні інтереси України потребують державної підтримки збереження української ідентичності, і то не лише власних громадян, але й мільйонів українців зарубіжжя, які, як зазначено в Національній концепції співпраці із закордонними українцями, є «невід'ємною частиною світової української спільноти» [12, с. 53]. Загальновідомо, що кожна країна, яка має власну діаспору за кордоном, не тільки декларує, а й робить її певним інструментом своєї політики. Не є виключенням і Україна, яку, поза всякими сумнівами, можна зарахувати до країн з найчисленнішою діаспорою. Нині число іноземних громадян українського походження, які постійно проживають за межами України, за даними офіційних переписів населення та підрахунками українських організацій, церков, відповідних інституцій науково-дослідного спрямування, а також імміграційних служб, становить від 16 до 20 млн осіб. Закордонні українці розселені майже у ста країнах світу. Більш ніж у 60 державах нині діють їхні громадські об'єднання. Лише Світовий конгрес українців (СКУ), який є найбільшою організацією міжнародного характеру, об'єднує близько 300 громадських інституцій майже в 30 країнах.

Особливої гостроти питання національної освіти і виховання набуває у бездержавних народів. Дослідження зарубіжних українців П. Понятенка, В. Голубничого, І. Огієнка (митрополита Іларіона), Б. Стебельського, В. Яніва, М. Семчишина та ін. стали концептуальними у плані розгляду української культури як «основи національної самобутності», констатації незаперечного факту, що національна освіта, як важливий компонент культури, є вагомим чинником боротьби за власну незалежну державу та «оборонним» засобом проти процесу асиміляції [6; 7; 9; 14; 17; 24].

Власне, ще на початку ХХ ст. подвижник українського шкільництва С. Сірополко обґрунтував ідею нової школи, як основної умови розвитку нації, як «основи матеріальної та духовної культури нації». Відтак «кожна нація, – за Сірополком, – яка хоче зберегти своє існування, мусить домагатися рідної школи» [21]. М. Грушевський, відстоюючи ідею української національної школи, також наголошував, що її створення «є однією з найсильніших запорук національного відродження». У передмові до книжки «Про українську мову і українську школу» вчений зазначає, що створення рідної школи є однією з найголовніших потреб «нашого національного

життя»: «Всі інші народи, які дійшли до добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові... І наш нарід не іншою дорогою виб'ється з теперішніх злиднів, як тільки тримаючись свого, розширюючи освіту на рідній мові, а освітою доходить і всякого ладу і права» [8, с. 25].

Вищезначені педагогічні ідеї були покладені в основу реформ освіти, які проводилися в Українській Народній Республіці упродовж 1917–1920-х рр. за безпосередньої участі С. Русової, І. Стешенка, П. Холодного, І. Огієнка, С. Сірополка, Я. Чепіги, О. Музиченка та ін., і віднайшли свій вияв у «Проекті єдиної школи на Україні», що набрав чинності уже на еміграції у Тарнові після затвердження його Радою Республіки – тимчасового представницького органу УНР за межами України. Значна частина науковців та педагогів, які були задіяні в розробці «Проекту єдиної школи на Україні» та проведенні освітянських реформ доби УНР, опинившись на еміграції, не лише продовжила теоретичні розробки концепції української національної школи та виховання, але й практично втілювала її в життя українського шкільництва за кордоном [15, с. 161–163; 18; 19; 20].

Ідея національної школи, розробка наукових основ виховання української молоді в національному дусі отримала свій подальший розвиток у творчих педагогічних пошукуваннях Г. Ващенко, В. Кубійовича, І. Боднарчука, Б. Білаша, О. Білаш, Е. Жарського, А. Горохович та ін.

Більшість наукових, освітніх, громадських діячів українського зарубіжжя солідаризувалися з позицією В. Кубійовича, на переконання якого затримати українське «я» на еміграції, протистояти процесам асиміляції «може добра українська школа, яка прищеплювала б молоді любов до українського слова» та була б українською «змістом і духом» [11, с. 7]. Так зокрема, відомий педагог, один із будівничих українського шкільництва в Канаді І. Боднарчук вважав, що школа, перейнята національним духом – головний чинник формування національної свідомості, яка йде поряд з родиною, громадськістю, позашкільними освітніми установами й культурно-просвітницькими та виховними організаціями. Переваги рідних шкіл полягають у тому, що вони не тільки навчають, але й виховують [1, с. 55]. Запобігти процесу асиміляції можна шляхом створення у країнах проживання українців системи освітніх закладів, яка б охоплювала дитячі садки, передшкільля, рідні школи, курси українознавства та курси української

мови для молоді (особливо – для молодих батьків), позашкільні заклади (літні оселі, табори), що діють при громадських організаціях та церквах як приватні установи [1, с. 226].

Сьогодні освіта в українському зарубіжжі представлена усіма ланками навчально-виховного процесу – від початкової до вищої школи. Найбільш розвиненою ланкою є шкільництво закордонних українців, яке включає в себе дошкільні заклади (дитячі садки, класи передшкілля), рідні елементарні школи, які дають початкову освіту, курси українознавства (середня ланка освіти), недільні (суботні) школи українознавства, позашкільні інституції (літні оселі, табори, гуртки самоосвіти, гуртки плекання рідної мови), що діють при громадських організаціях та церквах як приватні установи й навчальні заклади державного підпорядкування. Вагомим чинником підтримки рідномовної освіти та підготовки фахівців з українознавчих дисциплін вищого рівня кваліфікації стала діяльність українознавчих інституцій при університетах в країнах проживання українців, що підвищило мотивацію для збереження початкової та середньої ланки українознавчої освіти. Безсумнівно, з початків створення і до сьогодні українська освіта за кордоном продовжує виконувати свої консолідуючі етнокультурні функції в житті української спільноти не лише задля протидії асиміляційним процесам, а й задля долучення молодих поколінь до українського культурного масиву.

У своїх дослідженнях на початковому етапі ми прагнули, передовсім, визначити мотиви створення українських освітніх установ та умови закладання їхньої мережі в країнах проживання. В результаті було виявлено, що становлення українознавчої освіти в зарубіжжі зумовлювалося низкою важливих чинників, а саме: практичною необхідністю в освітніх закладах для українського соціуму, що переважно був неосвіченим або малоосвіченим; формуванням засад нової школи на Україні, а отже посилення цих ідей на еміграції; поразкою Української революції (1917–1921 рр.), а відтак й неможливістю розвитку національної освіти в Україні; виїздом значної частини відомих українських освітніх діячів за кордон і продовження там теоретичної і практичної роботи; з появою політичної еміграції у 20–30 рр. ХХ ст. пов'язане поглиблення теоретичних розробок у галузі українського шкільництва та посилення значення ролі освіти для розвитку самосвідомості нації і розширення освітньої мережі.

Проведений нами аналіз досвіду створення освітніх осередків в середовищі українських емігрантів переконливо свідчить: освітній чинник є безумовним в українських громадах за кордоном, ставши на початковому етапі об'єднавчим підґрунтям для різних груп емігрантів, що здебільшого вели замкнутий спосіб життя в іншоетнічному середовищі. У подальшому через «українознавчі цінності», сприяючи формуванню національної самосвідомості українців, а отже й збереженню їхньої самобутності як спільноти, він залишається чинником етноохоронним. Адже вивчення українознавчих предметів, в тому числі і безпосередньо самого українознавства, яке розглядалося не як певна сума фактів з української історії й літератури – «справа навантаження пам'яті», але, передовсім як справа «розбудженого почуттєвого відношення до української історії і культури» [23, с. 44–45] є вагомим чинником виховання української молоді стосовно визначення своїх історичних коренів, усвідомлення власної національної ідентичності.

Розмірковуючи над важливістю усвідомлення людиною власних національних коренів з метою подолання почуття меншовартості, протистояння процесам асиміляції в іншоетнічному середовищі, можемо стверджувати, йдучи за Сімоною Вейль, що «укорінення є найважливішою і найменш визнаною потребою людської душі». Власне кожна людина має коріння через «реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти», яка викликана «автоматично місцем, народженням, професією, оточенням». Й саме «укорінена людина» складає основу нації. І чим більше людей знають свої корені, усвідомлюють свою «укоріненість», тим ширшу підтримку знаходить національна ідея в певній спільноті, тим міцнішою є нація. На переконання С. Вейль, позбавлення коріння є «найнебезпечнішою хворобою людських спільнот», оскільки людина, яка втратила коріння або ж впадає у «стан інерції душі», що «майже рівнозначний смерті», або ж «кидається у діяльність, що завжди спрямована на позбавлення коренів тих, хто ще їх не втратив, вдаючись при цьому до найжорстокіших методів». Цілком погоджуємося з думкою мислительки, що серед вагомих чинників втрати «коріння» людиною є, передовсім, військові завоювання та освіта (так, як її розуміють сьогодні). Адже сучасна людина, відзначає С. Вейль, «може належати до так званих освічених кіл, не маючи, з одного боку, ніякого уявлення про людське при-

значення, і, з іншого, – не знаючи, що не всі сузір'я видно у будь-яку пору року». Власне «те, що сьогодні називають «освічувати маси», означає взяти цю сучасну культуру, розроблену в цьому закритому, зіпсованому, байдужому до істини середовищі, позбавити її тієї частки чистого золота, яку вона ще може містити (операція, що називається популяризацією), і запхати отримані залишки у пам'ять тих нещасних, які бажають навчатися, на зразок того, як вкладають їжу у дзьоб пташенят» [3, с. 36–39], – констатує С. Вейль.

Таким чином, можемо робити висновок про визначальну роль освіти не лише як основи закладання підґрунтя для інтелектуального розвитку особистості, але й важливого чинника збереження національної ідентичності українців, що проживають поза межами України.

Безперечно, недооцінювати роль освіти як важливого чинника націє- та державотворення не можна. Тому, спираючись на теоретичний доробок української педагогіки, враховуючи набутий практичний досвід в процесі становлення та розвитку національної школи в іншо-етнічному середовищі, а також виходячи з настанов збереження «української національної субстанції» в зарубіжжі, Світова Виховно-Освітня Сесія, що відбулася в ході Першого Конгресу СКВУ (1967 р.) розробила основні напрямні Української Виховної Системи. Аналіз її основних положень підводить нас до висновку: реалізація головної мети Української Виховної Системи – виховання українця, що проживає за межами етнічної батьківщини «на повноцінного громадянина своєї країни, пов'язаного з українським народом вузлами української мови і культури, особистість якого визначається християнсько-етичними вартостями і творчою працею для України» [16, с. 271–272] має здійснюватися лише через організовану і ґрунтовно продуману українську освітню систему.

Перша і частково друга хвиля переселень з українських земель на Захід диктувалися соціально-економічними причинами і тому, відповідно, мали заробітчанський характер. Саме в цей час, період до Першої світової війни, були закладені підвалини організованого культурно-громадського життя західної української діаспори загалом і української освіти, зокрема. Відбувався цей процес шляхом «становлення організаційної мережі і формування чіткої національної ідентичності». Перші «Просвіти» й Українські доми, що поставали в місцях поселення українців на кошти, пожертвовані ними

самими, зробили свою справу, адже в основі їхньої діяльності було пробудження почуття національної свідомості, власної національно-культурної окремішності і значущості. Українські культурно-освітні заклади, засновані в країнах поселення послідовно утверджували ідею національної, а не просто етнічної єдності. Українські рідні школи, «просвітні» товариства, курси українознавства з моменту їх появи у країнах поселення українців були не лише осередками освіти, але й вели також значну культурно-просвітницьку діяльність як серед своїх земляків, так і в іншонаціональному середовищі. З цією метою при них створюються співацько-драматичні, театральні, музичні гуртки, студії декоративно-ужиткового мистецтва, хори, спортивні клуби тощо. Тобто, українська культура, по-суті, почала виявляти себе з часу, коли до Нового світу приїхали перші іммігранти з України у 70-х – 80-х рр. XIX ст. Таким чином, українські громади у країнах проживання діяли як самоорганізована спільнота.

Діяльність українських наукових та освітніх закладів як вищої так і середньої ланки на еміграції мала всеукраїнське значення, оскільки забезпечувала реалізацію завдань, які не могли бути вирішені на українських землях. По-перше, представлення світові здобутків української культури, яке здійснювалося через безпосередні контакти з європейськими та північноамериканськими науково-освітніми й культурними осередками, що, в свою чергу, сприяло піднесенню української освіти та науки до світового рівня. Водночас, тим самим здійснювалося інституційне відстоювання права українців на утвердження в світовому освітньому та науковому просторі. Роздумуючи над цією проблемою, Михайло Ветухів, перший президент Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США, наголошував: «Українська культура і наука повинні дати свою вкладку до світової науки, світової культури, бо лише тоді українці будуть належно оцінені. Світова культура повинна реально відчувати, побачити, увібрати в себе досягнення української культури» [4, с. 262].

Було виявлено цікаву закономірність, а саме: процес становлення та розвитку українознавчої освіти за кордоном відбувався одночасно з еміграцією з України та освоєнням нових земель у країнах поселення, а отже, тісно пов'язаний з історією української еміграції. Подальший розвиток української освіти за кордоном перебував у безпосередній залежності від процесів державотворення в самій Україні.

Віддаючи належне діяльності українських емігрантів, створених ними наукових, освітніх, мистецьких інституцій у добу першої та другої еміграційних хвиль, маємо говорити про їх принципову значущість для сьогодення: адже йдеться, головню, про безпосереднє увіходження української культури у світову.

В ході дослідження зазначеної проблематики було здійснено порівняльний аналіз українського шкільництва в країнах західного світу й державах, що утворились на пострадянському просторі. Узагальнено та встановлено, що у переважній більшості країн західного світу функціонує цілісна система української освіти. Оскільки проживання в кожній країні має свої особливості, то по-різному склалися й умови навчання українців у країнах їхнього поселення. Там, де це було можливо, розвивали і розвивають свою культуру, мають середні і вищі навчальні заклади, широку мережу культурно-освітніх установ (бібліотеки, музеї тощо). Західна українська діаспора (Західна Європа, Америка та Австралія) зробили надзвичайно багато для збереження та розвитку української національної культури, української національної школи. Найголовнішим досягненням є те, що протягом десятиліть українці в західному світі створили власну систему національної освіти.

Натомість, в країнах пострадянського простору, в силу ряду об'єктивних та суб'єктивних причин, українознавча освіта не має системного характеру. У державах, які виникли на теренах колишнього СРСР діють переважно суботні або недільні школи, зорганізовані самими українськими громадами і нерідко в умовах відвертої не уваги, а то й протидії з боку місцевої влади. Так, в Російській Федерації не існує жодної української школи, що фінансується державою, а недільними школами опікуються українські громади. Досліджено, що належне розв'язання проблем української освіти у країнах, що виникли на пострадянському просторі можливе за наявності певних умов: відповідної нормативно-правової бази країни поселення, підтримки з боку історичної батьківщини, організованості та активності самої громади, готовності до відстоювання власних потреб, налагодження контактів та взаємодії з Україною як на індивідуальному так і на груповому рівнях. Адже саме завдяки зусиллям українських громад постали українська гімназія в Ризі (Латвія), українська школа ім. М. Грушевського в Тбілісі (Грузія), навчальний комплекс в Астані (Казахстан), відкрито недільні та державні школи, дитячі садки

у Придністров'ї (Республіка Молдова), Естонії. Крім того, однією із потреб розвитку освіти в зарубіжжі є належний інтерес і певна активність у зв'язках із закордонним українством з боку українського суспільства. Проте сьогодні у цих стосунках має місце спорадичність і ситуативність.

Кількісне зростання недільних шкіл в українських згромадженнях на теренах колишнього СРСР, відсутність досвіду організаційної роботи, а нерідко й підтримки, як з боку органів влади країн проживання, так і з боку української держави – найважливіші фактори впливу, що спричинили встановлення безпосередніх контактів між українцями з України та закордонними українцями. Враховуючи нагальні потреби освітян українського зарубіжжя, передовсім тих, хто проживає на теренах колишнього СРСР, на початковому етапі групою дослідників під керівництвом В. Піскун (Л. Божук, Л. Сорочук, А. Ціпка, Т. Шептицька) поряд з розробкою концептуального бачення української освіти за кордоном, було використано комплексний підхід до методичного забезпечення навчального процесу в межах недільної (суботньої) школи. З цією метою підготовлено програму для вчителів недільних шкіл українського зарубіжжя «Український світ» (авторський колектив: Л. Божук, Л. Сорочук, В. Піскун, А. Ціпка, Т. Шептицька, О. Щербатюк, Т. Воропаєва) [25; 26]. Науковцями була запропонована нова методика вивчення абетки в українських школах за межами України – на основі порівняльної методики вивчення мови країни проживання, без використання мови посередника (тобто без використання, як базисної, російської мови, що і дотепер пропагується деякими українськими науковцями і педагогами).

Сьогодні за програмою «Український світ» навчаються українські діти недільних шкіл міст Сілламая, Тарту, Таллін (Естонія). Згідно підписаної угоди про співпрацю з Національно-Культурною Автономією українців Камчатки з 2007 р. розпочато вивчення предмету українознавство за зазначеною програмою в українському класі чисельністю біля 30 учнів, який з 2002 р. діє при середній школі № 7 Петропавловськ-Камчатського (Російська Федерація). Проводиться робота над впровадженням програми «Український світ» у середніх загальноосвітніх школах групи С Хорватії. Важливість роботи у даному напрямку зумовлена тим, що в Хорватії традиційно вивчалася русинська мова і лише декіль-

ка років тому було розпочато вивчення української мови й українознавчих предметів.

Новизна досліджень з означеної проблематики полягає у тому, що поряд з розробками на теоретичному рівні, проводиться й практична робота (підготовка методичних розробок для шкільництва українського зарубіжжя, проведення методичних семінарів для вчителів, укладання угод про співпрацю з українськими закордонними громадами). Важливою формою підтримки українознавчої освіти поза межами України було визначено й перепідготовку науково-педагогічних та педагогічних кадрів для освітніх установ зарубіжжя, оскільки сьогодні саме учителю, на наше переконання, належить ключова роль у вирішенні завдань національної освіти. А, отже, здійснивши на початковому етапі теоретико-методологічну розробку програми, було підготовлено навчальний курс для вчителів українських закладів освіти, що уможливило проведення на базі КНУТШ шести навчально-методичних семінарів для освітян українського зарубіжжя з українознавства. Мета проведення курсів полягає у тому, щоб: по-перше, допомогти вчителям зарубіжжя у перепідготовці до роботи в нових історичних умовах; по-друге, підвищити науково-методичний рівень української освіти, що дасть можливість освітянам зарубіжжя виробити оптимальну структуру навчальних закладів рідною мовою.

Аналіз результатів перших семінарів-практикумів привів до усвідомлення наявності спільних ознак, механізмів і напрямів розвитку освітнього процесу в українських національних громадах, зокрема, на пострадянському просторі. Привернув увагу суттєвий момент – в підготовці вчителів українського зарубіжжя та діяльності українознавчих закладів освіти наголос ставиться на вивченні української мови та літератури, зразків народно-ужиткового мистецтва. Тоді, як значно менше уваги приділяється вивченню історії України, етногенезу українців, перспектив розвитку України й українства.

Відтак, було зроблено наступний висновок: 1) зважаючи на різнотипність українських шкіл за кордоном має бути декілька варіантів програм, які відповідають сучасному рівню розвитку освіти та педагогічним потребам школи (виходячи із різновікового представлення у недільних школах). Для такого типу шкіл як недільні (суботні) базовим має бути інтегративний курс «українознавство». 2) Для повнокомплектних шкіл характерним має бути поперед-

метний підхід і лише на завершальному етапі навчання узагальнювальний [2].

Аналіз наявних можливостей та набутого досвіду українських освітніх закладів дає всі підстави стверджувати про реальні перспективи подальшого розвитку україномовної освіти в країнах проживання українців поза межами етнічної батьківщини. Задля цього необхідно: по-перше, покращити якість навчання української мови і не лише через використання внутрішніх резервів, але й шляхом встановлення активних міжнародних зв'язків з Україною. Підписання міжнародних угод з українською державою дозволить налагодити обмін учнями та вчителями, дасть можливість закордонним українцям спілкуватися живою українською мовою, що є життєво важливим для мовного розвитку учнів та професійного росту вчителів.

По-друге, важливим чинником удосконалення україномовної освіти є видання високоякісної навчальної та методичної літератури з українознавчих предметів. Для вирішення цієї проблеми закордонні українські громади потребують сьогодні кваліфікованої допомоги фахівців з України в особі україномовних письменників, викладачів, перекладачів, редакторів, художників, методистів тощо.

По-третє, спираючись на угоди, укладені МОН України й відповідними міністерствами країн проживання українців, необхідно розробити міжнародні стандарти вимог до знань з української мови. В подальшому визначені стандарти мають зараховуватись закордонним українцям не лише при вступі в університети країн проживання, але й при вступі до вузів України.

По-четверте, з метою подальшого розвитку закордонного українства і більш повного забезпечення його національно-культурних і освітніх потреб, необхідно формувати широку інфраструктуру українського національного життя в країнах поселення, яка б включала в себе Центри української культури у всіх регіонах, школи, мас-медійні засоби – газети, радіо- і телепередачі, функціонування молодіжних, дитячих, спортивних товариств.

Крім того, вважаємо за потрібне наголосити, що розробляючи засади співпраці із співвітчизниками за кордоном, українська держава має спрямовувати свою освітню політику не лише на тих українців, що постійно проживають за межами України і яких ми відносимо до закордонної української громади, але, і можливо в першу чергу, на тих, хто відноситься до четвер-

тої хвилі української трудової еміграції. А тому, Україна має подбати про практичне вирішення освітніх завдань у роботі із закордонними українцями та забезпечення просування українського освітнього простору шляхом створення Координаційного центру в самій Україні, або ж на базі існуючих українських освітніх закладів за рубежом, таких як Український Вільний Університет, за участю українських товариств за кордоном, який би розробляв стратегію і тактику освітнього процесу в кожній з країн проживання у відповідності до чисельності української меншини, її зорганізованості та потреб впливу України.

Як було виявлено в ході проведених досліджень, однією з важливих функцій держави є захист національно-культурних інтересів своїх громадян та допомога в реалізації цих потреб тим українцям, які проживають за межами України, проте не втратили своєї національно-культурної ідентичності. Що стосується нашої держави, то на сьогодні в Україні створена відповідна нормативно-правова база захисту прав та задоволення культурно-освітніх запитів закордонних українців, яку складають: Конституція України (ст. 12), Закон України «Про правовий статус закордонних українців», Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року, Національна концепція співпраці із закордонними українцями (Указ Президента України від 13.10 2006 р. № 875/2006).

Отже, можемо стверджувати: українська держава виробила певні форми опіки над українознавчою освітою за кордоном, а саме: 1) забезпечення на законодавчому рівні права українцям за межами України здобувати освіту у межах свого культурно-традиційного простору; 2) створення матеріально-технічної бази для можливостей реалізації освітніх потреб (Державні програми); 3) укладання міждержавних угод, якими передбачається взаємне зобов'язання сторін щодо забезпечення прав і сприяння духовно-культурному розвитку українців у країнах проживання і відповідної національної меншини в Україні; 4) створення міждержавних комісій з питань забезпечення прав етнічних меншин в рамках укладених міждержавних угод.

Безперечно, виконання Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року, реалізація Національної концепції співпраці із закордонними українцями сприятимуть залученню українського зарубіж-

жя до суспільного життя в Україні та ефективного використанню їхнього інтелектуального, духовного і культурного потенціалу в інтересах України і українського суспільства. Відтак – першочергове завдання української держави полягатиме у відстоюванні власних національних інтересів і освітніх традицій.

1. Боднарчук І. До рідних причалів: Репортажі з обстеження шкіл у Канаді / Іван Боднарчук. – Торонто; Вінніпег, 1979. – 256 с. 2. Божук Л. З досвіду проведення курсів підготовки вчителів українського зарубіжжя на базі Київського національного університету // У майбутнє – в ім'я України!: матеріали III Всесвітнього форуму українців, 18–20 серп. 2001 р.: збірник / Людмила Божук. – К., 2001. – С. 126–128. 3. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика / Сімона Вейль; [пер. Є. Єременко, О. Ігнат'євої та Н. Гончаренко]. – К.: «Д. Л.», 1998. – 297 с. 4. Вєтухів М. Думки про сучасні шляхи української науки // Михайло Вєтухів перший президент УВАН у США / Михайло Вєтухів. – Нью-Йорк; К.; Львів, 2004. – 383 с. 5. Гелнер Е. Нації та націоналізм: Націоналізм / Ернст Гелнер; [пер. з англ. Г. Касьянов]. – К., 2003. – 300 с. 6. Голубничий В. Українська культура в діаспорі / Всеволод Голубничий // Листи до приятелів. – 1964. – Кн. 5–6. – С. 35–39. 7. Голубничий В. Суть української культури й українська культура в діаспорі: доповідь на підготовчій сесії для справ культури в Торонто 30 березня 1964 / Всеволод Голубничий. – Торонто: Об'єднання українських педагогів Канади, 1965. – 51 с. 8. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / Михайло Грушевський; [передм. Я. Гояна]. – К.: Веселка, 1991. – 43 с. 9. Іларіон (Митрополит). Книга нашого буття на чужині: Бережимо все своє рідне!: Ідеологічно-історичні нариси. – Вінніпег: Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. – 167 с. 10. Кримський С. Формування українського гуманітарного простору – шлях до національної консолідації: Круглий стіл в Національному інституті стратегічних досліджень з обговорення Послання Президента України до Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/161106/161106.htm>. 11. Кубійович В. Думки до культурної політики української діаспори / Володимир Кубійович // Листи до Приятелів. – 1964. – Кн. 3–4. – С. 6–13. 12. Національна концепція співпраці із закордонними українцями // Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Закордонне українство: сучасний стан та перспективи співпраці». – К., 2009. – 63 с. 13. Піскун В. М., Ємець Т. М. Етапи розвитку українознавства / В. М. Піскун, Т. М. Ємець // Українознавство: [навч. посіб. для вищ. навч. закл.] / за ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 67–92. 14. Понятенко П. Культура, національність та асиміляція / П. Понятенко. – Вінніпег, МАН: Українська Видавнича Спілка, 1917. – 50 с. 15. Русова С. Суспільні питання виховання / Софія Русова // Життя і знання. – 1929. – Ч. 6. – С. 161–163. 16. Світова Виховно-Освітня Сесія // Перший Світовий Конгрес Вільних Українців: матеріали / [ред. кол. І. Г. Сирник (голова) та ін.]. – Вінніпег; Нью-Йорк; Лондон, 1969. – С. 261–272. 17. Семчишин М. Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу / Мирослав Семчишин. – 2-е вид. – К.: АТ «Друга ріка», МП «Фенікс», 1993. – 550 с. 18. Сірополко С. Дальтон плян в шкільному вихованні / Степан Сірополко. – Львів, 1928. –

35 с. **19.** Сірополко С. Завдання нової школи / Степан Сірополко. – Нова Ушиця на Поділля, 1919. – 20 с. **20.** Сірополко С. Зворушлива солідарність / Степан Сірополко // Діло. – Львів, 1931. – 10 квітня. **21.** Сірополко С. Національне виховання і позашкільна освіта / Степан Сірополко // Діло. – Львів, 1925. – Ч. 26. – С. 1–2. **22.** Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К., Основи, 1994. – 223 с. **23.** Срібний Р. В нашому світі / Р. Срібний // Листи до приятелів. – 1965. – Кн. 3–4. – С. 44–45. **24.** Стебельський Б. Українська культура – джерело самобутності і світогляду українського на-

роду / Богдан Стебельський // Визвольний шлях. – 1975. – Кн. 4 (325). – С. 411–430. **25.** Український світ. Методичні розробки для вчителів недільних шкіл українського зарубіжжя із вивчення українського алфавіту [навч. посіб.] / Л. В. Сорочук, В. М. Піскун, А. В. Ціпко, О. В. Щербатюк, Т. С. Воропаєва. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 104 с. **26.** Український світ. Навчально-методичний комплекс для вчителів недільних шкіл українського зарубіжжя. Ч. 1 / Л. В. Сорочук, Л. В. Божук, В. М. Піскун, А. В. Ціпко, Т. Л. Шептицька. – К.: МП «Леся», 2009. – 152 с.

Людмила Сорочук

Фольклорно-обрядова традиція в культурному просторі українців

У статті розглядаються питання архаїки культурного надбання українців. Наводяться приклади давніх уявлень про світ, релігійні культури та особливості міфологічної свідомості наших предків, що сформували ритуальну поведінку, пов'язану із життям та віруваннями. В зв'язку з цим, впродовж тисячоліть, сформувались та утвердились календарно-обрядові традиції, які лягли в основу етнокультури.

The question of the archaic character of cultural acquisition of the Ukrainians is examined in the article. There are given the examples of old ideas about the world, religious cults and the features of mythological consciousness of our ancestors, which formed their ritual behavior, related to their life and beliefs. In the connection to it the calendar-ceremonial traditions were formed and became confirmed during millenniums, what underlined ethnoculture.

У контексті відродження української національної культури постає проблема дослідження фольклорно-обрядової традиції, яка є надзвичайно потужним інформаційним джерелом, що дійшло до сьогодення у формі окремих вкраплень образів та символів в обрядах й фольклорних текстах різних жанрів, які свідчать про наявність первинних закодованих знаків духовної пам'яті наших предків. Архаїка календарно-обрядової й родинної творчості становить з обрядом нерозривну єдність, в якій простежується зв'язок нащадків із предками, закони упорядкованості світу, а отже, відображає світогляд українців.

Усна народна творчість як частина культурної спадщини українців є колективним витвором, культурофондом багатьох людських поколінь. Упродовж тисячоліть вона була чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду, буття наших пращурів, їхнього світосприйняття та втіленням народної мудрості, народних традицій. З цього приводу відомий дослідник української етнокультури С. Килимник говорив: «Ці давні пісні-містерії, ігри та звичаї збереглися в душі кожного українця; не затратились вони на тому довгому, безконечному тернистому шляху нашої нації, бо вони інтуїтивно, несвідомо, нам незрозуміло є тією святою і безконечною ниткою вічності, що пов'язує

душі наші сьогодні з душами наших далеких пращурів, які створили цю культуру. Ось чому не затратилось усе це» [4, с. 177].

Уснопоетичне художнє слово, усна народна творчість або фольклор є однією із складових етнокультури. Український фольклор за змістом і характером ширення та функціонування тісно пов'язаний із різними етапами та способом життєдіяльності людей і становить вагомую частину народної традиційної культури українців. Важливі події в житті людини, родинні цінності, господарська діяльність, народний світогляд, релігійні вірування, естетичні прагнення, осмислення минулого, мрії про майбутнє – усе це знайшло увічнення у народній творчості.

Для фольклорно-обрядової традиції характерні колективність, варіантність, анонімність, синкретизм. Дійсність у фольклорі відображається словесно-музично-хореографічними формами творчості, які виражають світогляд народу, його життя і побут. М. Грушевський, досліджуючи історію української літератури, зазначав, що в кожного народу перед його писемною традицією лежить довгий ряд безписемної творчості, який сягає пракультурних глибин [2]. Справді, узагальнивши багатовіковий людський досвід, усна народна словесність, ритуали, обрядодії відбивають не лише історію, а й мен-